

УДК 342.56

Інститути судової влади України: дослідження вітчизняних науковців

Алла Сіленко,
доктор політичних наук,
проректор з навчальної та виховної роботи
Одеської національної академії зв'язку
ім. О. Попова

У статті подається огляд праць українських вчених – правників, політологів та соціологів, присвячених дослідженням різних аспектів організації та діяльності інститутів судової влади України.

Ключові слова: *правова держава, судова влада, модель судової влади, судово-правова реформа.*

The article studies the problem of political and cultural transformations within interaction between political power and its only source in democratic discourse – the people. This eternal problem of political science is reviewed in chronological sequence in a worldwide context and within present-day Ukraine.

Keywords: *political cultural, traditional cultural, modern epoch, post-modern, theory of cycles.*

Проблеми судової влади тривалий час не були для вітчизняної юридичної науки об'єктом прискіпливого дослідження, оскільки система судових органів розглядалася нею не з позиції поняття влади, а з позиції організації судової діяльності. Відтак увага зосереджувалася переважно на процесуальних моментах. Та й сам термін „судова влада” був закріплений на конституційному рівні не так вже й давно. Отже наукове осмислення інститутів судової влади, їх взаємодії з іншими соціальними інститутами, ролі судової влади в механізмі реалізації державної влади, взаємозв'язків і взаємовідносин судових органів у межах судової системи стає все більш актуальним.

Проблеми теоретичного й практичного характеру, пов'язані із здійсненням судово-правової реформи в Україні, знайшли відображення в

працях В. Авер'янова, В. Бойка, В. Бринцева, С. Василюка, Ю. Грошевого, І. Коліушка, Р. Куйбіди, М. Козюбри, І. Марочкіна, В. Молдована, Н. Сібільової, А. Осетинського, Д. Притики, В. Сташиса, В. Стефанюка, В. Шишкіна, С. Штогуна.

Питання судово-правової реформи, розвитку й функціонування інститутів судової влади є одним з пріоритетів роботи Сектора дослідження проблем судової діяльності Інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України. За час свого існування Сектор, очолюваний Н. Сібільовою, зробив значний вклад у наукове обґрунтування демократизації судової влади. Одним із стратегічних напрямів діяльності Сектора стало фундаментальне дослідження „Судова влада й проблеми її формування та функціонування”, що здійснювалося під керівництвом Ю. Грошевого. У його межах аналізувалися природа, сутність, ознаки, принципи, структура й механізми реалізації судової влади відповідно до Конституції України. Результати досліджень відображено в монографіях, підручниках, навчальних посібниках, наукових статтях [1].

Конструктивну роль у дослідженні проблем демократизації інститутів судової влади відіграють громадські організації. Так, Всеукраїнська асоціація суддів у співробітництві з громадською організацією „За професійну допомогу” провели 2004 року дослідження „Авторитет правосуддя”, у якому судова система аналізується в аспекті захисту прав людини й свободи слова [2].

Значний науковий вклад у сприяння судовій реформі в Україні робить Центр політико-правових реформ, очолюваний І. Коліушком. Учені Центру беруть участь у розробці й експертизі законопроектів, що стосуються формування і розвитку інститутів судової влади. У 2000 - 2002 роках експерти Центру взяли активну участь у підготовці „малої” судової реформи, у розробці нової редакції Закону „Про судоустрій України”. 2004 року Центр подав на громадське обговорення розроблений ним проект Концепції розвитку системи правосуддя в Україні на найближчі десять років.

Певний науковий і практичний інтерес викликає порівняльне дослідження програмних документів окремих партій, які йдуть на вибори самостійно, і партій, які входять у блоки, зокрема, наявних у них пропозицій про доступ громадян до правосуддя, проведене Р. Куйбідою, О. Банчуком, М. Демковою, І. Лавриненком, Т. Лесюком. У ході дослідження аналізувалися голосування політичних сил, законодавчі ініціативи відповідних фракцій у парламенті IV скликання [3].

Позитивною тенденцією можна вважати те, що до досліджень інститутів судової влади звертаються не тільки юристи, політологи, але й соціологи, завдяки яким найгостріші питання формування нових і діяльності вже наявних інститутів судової влади представлені в оцінках громадськості.

Судячи з публікацій, в Україні формується перспективна школа соціологів, які вивчають проблеми судової влади. Особливо слід відзначити

діяльність Центру соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, який очолюють Ю. Саєнко та Ю. Привалов. Вчені Центру систематично здійснюють опитування громадської думки з проблем функціонування судової системи й судів. Унікальність методики цих досліджень полягає в тому, що одночасно опитуються професійні юристи й різні групи неюристів, що відрізняються як за рівнем компетентності в сфері юриспруденції, так і за досвідом участі в судових процедурах, про їх ставлення до судової системи й діяльності судів. 2005 року під керівництвом Л. Амджадін було здійснене комплексне соціологічне дослідження громадської думки про судову систему й діяльність судів, мета якого - виявлення ставлення населення до чинної судової системи, оцінки якості виконання судовою системою її функцій, а також виявлення вад судової системи та можливих шляхів її удосконалення [4].

Помітною подією для вітчизняної юридичної науки став вихід у світ праць В. Шишкіна „Концепція судової реформи” і „Судова влада” [5], у яких автор аналізує принципи організації системи правосуддя. В. Шишкін обґрунтовує тезу про те, що призначенням судової влади є захист лише порушених, невизнаних, ігнорованих або заперечуваних прав, інтересів і свобод учасників правовідносин шляхом здійснення правосуддя.

Проблеми судової влади, судової реформи досліджуються В. Бринцевим у книзі „Судова влада (правосуддя). Шляхи реформування в Україні” [6]. Автор підкреслює, що судова влада повинна мати глибоко продуману законодавчу базу, яка давала б можливість втілювати в життя вже добре відомі світовій практиці постулати правової держави. В результаті судової реформи суд повинен стати основним механізмом захисту прав і законних інтересів не тільки громадян, але й суспільства й держави в цілому. Суд має бути доступним для кожної людини, а судочинство - простим і зрозумілим для кожного.

Важливе теоретичне й практичне значення має монографія В. Стефанюка „Судова система України та судова реформа” [7]. Значну увагу вчений приділяє проблемам становлення незалежної судової влади, її взаємодії з іншими гілками державної влади. Принциповою позицією автора монографії є його незгода з визначенням суду як одного з правоохоронних органів, як зброї боротьби зі злочинністю. Аналізуючи принцип поділу державної влади, В. Стефанюк звертає увагу на особливу, унікальну роль суду як носія судової влади, якою не володіє ніхто інший в суспільстві й державі. Він зазначає, що судову владу характеризує юридична можливість впливати на рішення та дії законодавчої й виконавчої влади, „урівноважувати” їх.

Необхідність формування судової влади як самостійної сили, незалежної від законодавчої і виконавчої влади та здатної здійснювати правозахисну функцію в правовій державі, обґрунтовується в публікаціях В. Бойка [8], який розглядає проблеми та напрями реформування судової системи. Особливу увагу автор приділяє конституційним основам судочинства,

питанням посилення судового захисту громадян, створенню єдиної судової системи України. У навчальному посібнику „Право людини на правосуддя (Судове право України)”, написаному В. Бойком у співавторстві з В. Євдокимовим і О. Юлдашевим, аргументується доцільність виділення судового права як самостійної галузі права [9].

Безперечно наукове значення має монографія Р. Куїбиди „Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи” [10]. Вчений досліджує проблеми організації інституту правосуддя, вивчає їх взаємозв’язки, визначає тенденції розвитку судової системи й судочинства, а також обґрунтовує проект Концепції розвитку системи правосуддя в Україні на 2004 - 2014 роки, розроблений фахівцями Центру політико-правових реформ.

У дисертаціях Т. Француз, В. Смородинського, І. Рекецької, К. Бабенка, О. Кондратьєва, Ю. Сіди, присвячених дослідженню різних аспектів розвитку й функціонування інститутів судової влади, було поставлено за мету: здійснити комплексний аналіз проблем становлення й розвитку судової влади в Україні [11]; визначити владну природу судової системи, вирішити специфічними засобами теорії держави й права загальнотеоретичні проблеми її становлення, розвитку й функціонування в Україні як владної структури [12]; комплексно дослідити політико-правові особливості організації й функціонування судової влади як незалежної гілки державної влади, котра своїми специфічними засобами захищає права і свободи громадян, утверджує законність і справедливість [13]; з’ясувати правові аспекти реалізації принципу поділу влади, визначити роль й значення органів конституційної юрисдикції в системі поділу влади [14]; комплексно проаналізувати судовий контроль, проблему відокремлення його від правосуддя та прокурорського нагляду, визначити основні шляхи вдосконалення судового контролю як гарантії прав людини в судочинстві [15]; обґрунтувати соціологічний підхід до вивчення судової влади, з’ясувати соціальну специфіку функціонування судової влади в сучасному українському суспільстві [16].

Особливу роль у державі й суспільстві відіграє конституційне правосуддя. Однією з причин недостатньої кількості наукових досліджень Конституційного Суду як єдиного органу конституційної юрисдикції є те, що в радянський період він оцінювався з ідеологічних позицій, визнавався антидемократичним інститутом. А це призводить до неоднозначного його сприйняття як окремими політиками й політологами, так і юристами. Аналіз ступеня розробленості проблем конституційної юстиції показує, що цілий ряд теоретичних і практичних питань, пов’язаних з організацією й діяльністю інституту конституційного контролю, має потребу в глибокому науковому обґрунтуванні. Тому те, що інститут конституційної юрисдикції є новим і маловивченим явищем для української державності, надає особливу цінність теоретичним розробкам, присвяченим визначенню правової природи Конституційного Суду, його місця й ролі в системі органів державної влади, меж його компетенції, юридичної природи

рішень, а також необхідності вдосконалення законодавчого врегулювання деяких питань організації й діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні. Важливим концептуальним проблемам організації, діяльності й ролі Конституційного Суду України в національній правовій системі присвятили свої праці такі вчені, як П. Євграфов, М. Козюбра, П. Мартиненко, О. Марцеляк, О. Мироненко, Г. Мурашинін, В. Погорілко, М. Савченко, А. Селиванов, В. Скомороха, М. Тесленко, І. Тимченко, Ю. Тодика, М. Цвік, В. Шаповал, Ю. Шемшученко.

Істотним внеском у теорію конституційно-правового механізму забезпечення основних прав і свобод громадян України стала монографія Ю. Тодики й О. Марцеляка „Конституційний Суд України і прокуратура в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав громадян” [17]. Наукове й практичне значення цього дослідження полягає в тому, що вперше на монографічному рівні розкрито правозахисну роль Конституційного Суду України як гаранта основних прав і свобод громадян. Безсумнівний практичний інтерес мають сформульовані рекомендації з удосконалення правозахисної діяльності Конституційного Суду України, які, на думку авторів, сприятимуть як становленню самої конституційної юстиції, так і становленню правозахисної діяльності Конституційного Суду.

Значний вклад у наукове осмислення діяльності, ролі і значення Конституційного Суду в національній правовій системі зробив А. Селиванов. У його монографії „Верховенство права в конституційному правосудді: аналіз конституційної юрисдикції” [18] показано місце і роль Конституційного Суду України в системі органів державної влади, дається загальна характеристика конституційного правосуддя та його суспільного й правового значення, аналізуються основні функції Конституційного Суду, розкриваються питання, пов’язані з його рішеннями, їх змістом, структурою і правовим статусом, розглядається значення діяльності й актів Конституційного Суду, їх вплив на зміст і розвиток сучасного українського права. Одним з перших в українській юридичній науці А. Селиванов розглядає поняття „правові позиції” Конституційного Суду України, які, на думку автора, є результатом процесу тлумачення Конституційним Судом України Конституції й законів України.

У ґрунтовних працях М. Тесленко „Судебный конституционный контроль в Украине”, „Конституційна юрисдикція в Україні” [19] здійснено комплексний конституційно-правовий аналіз становлення й розвитку конституційної юрисдикції в Україні, досліджуються компетенція і функції Конституційного Суду. Перевагою цих праць є те, що вперше конституційний контроль, реалізований у формі конституційного правосуддя, розглядається як самостійний, спеціальний і особливий вид контрольної діяльності держави, головний елемент механізму судового захисту Конституції України.

Значне наукове й практичне значення для вітчизняної юридичної науки

мають статті В. Скоморохи, присвячені Конституційному Суду України [20]. У них автор обґрунтовує статус Конституційного Суду України як одного з вищих конституційних органів державної влади. В. Скомороха відзначає, що Конституційний Суд - це як судовий, так і конституційний орган, наділений правом контролю за рішеннями законодавчої і виконавчої гілок влади, оскільки не існує такої діяльності держави, яка б не підлягала судовому контролю. Вчений захищає правову позицію Суду, вказує на його здатність протистояти спробам переведення його діяльності у сферу політики, у вирішення політичних конфліктів в інтересах певної конфліктуючої сторони, а також підкреслює, що рішення Конституційного Суду не є актами політичної волі. Суд завжди вирішує питання права. Природно, це не означає, що конституційному правосуддю не властива в певній мірі й політична функція. Конституційний Суд виконує контрольну, обмежуючу й стримуючу функції, забезпечує нормальне функціонування державної влади в межах конституційних відносин розподілу, рівноваги, взаємодії влади. Завданням Конституційного Суду є „лідопорядкування політики праву. Своїми рішеннями він проводить політику, виражену в Конституції України й Законі про Конституційний Суд України”.

Як зазначає В. Шаповал, автор численних публікацій про Конституційний Суд України, Конституційний Суд - це орган конституційного контролю. Цей контроль його за характером і змістом є конституційним, а за загальними формами - судовим. При цьому такі форми лише в певній мірі подібні до форм, що властиві судам загальної юрисдикції. „Діяльність Конституційного Суду України засвідчує одне з функціональних призначень судової влади в Україні - здійснення судового конституційного контролю. Іншим призначенням судової влади й відповідних органів - судів загальної юрисдикції - виступає здійснення правосуддя” [21].

Дослідженню діяльності Конституційного Суду присвячена й низка дисертаційних праць. Їх автори (В. Гергелійник, М. Тесленко, В. Скомороха, М. Кельман, М. Савенко, М. Савчин, І. Туркіна) ставлять за мету визначення місця Конституційного Суду в системі державних органів, комплексне й системне дослідження нормативної бази діяльності органів конституційної юстиції України, результатів впровадження конституційної юстиції в систему стримувань і противаг гілок влади [22]; здійснення наукового аналізу основних напрямів становлення й функціонування конституційної юрисдикції та визначення перспектив її розвитку в Україні [23]; науковий аналіз проблем, пов'язаних з формуванням оптимальної моделі органу конституційної юрисдикції, розробка теоретико-практичних аспектів удосконалення організації й діяльності Конституційного Суду України, визначення його повноважень, необхідних для ефективного виконання покладених на нього функцій у межах конституційних основ організації державної влади [24]; здійснення комплексного порівняльного правового аналізу етапів становлення й функціонування сучасного органу конституційного контролю Австрії, Іспанії, Італії, ФРН і Франції і на цій

основи вироблення рекомендацій з удосконалення організації та діяльності органу конституційного контролю в Україні [25]; розкриття правової природи Конституційного Суду, його завдань, функцій, компетенції, форм і методів діяльності [26]; з позицій системного аналізу й компаративістики розкрити теоретичні й практичні аспекти функціонування Конституційного Суду в системі гарантів конституційного ладу України [27]; теоретико-методологічний аналіз політико-правових основ і провідних напрямків політичної діяльності конституційно-судової гілки влади в демократичній і перехідній політичних системах [28].

Проблеми організації діяльності та особливостей статусу найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції - Верховного Суду України розглядаються В. Бойком, В. Бринцевим, В. Маляренком, В. Сердюком та іншими науковцями.

В. Бринцев досліджує роль Верховного Суду України в аспекті забезпечення діючого судочинства, зокрема й можливості його впливу на стан правосуддя: процес розробки законопроектів щодо судочинства, рівень навантаження судді; ступінь законслухняності населення в цілому й суб'єктів судового процесу зокрема, ступінь сумлінності співробітників суду, насамперед — самих суддів, недостатній професійний рівень суддів і співробітників апарату судів, незаконний тиск на суддів при прийнятті рішень, створення альтернативних форм вирішення конфліктів, недостатнє організаційне забезпечення судової діяльності. Вчений доходить висновку, що детальне врегулювання методів такого впливу при доробці законодавства про судоустрій, розробка необхідної нормативної бази для повної реалізації найвищим судовим органом його функцій є важливою передумовою створення дійової моделі судової влади [29]. Останнім часом з'явилися досить солідні видання, присвячені історії Верховного Суду України, за редакцією В. Бойка і В. Маляренка [30]. В. Сердюк досліджує організацію й діяльність Верховного Суду України в радянський період [31].

Спеціальних досліджень і теоретичного осмислення потребує проблема організації й функціонування загальних судів - місцевих та апеляційних. Ці питання досліджуються в дисертаціях С. Штогуна, М. Запорожця та В. Коваля, які мають на меті формування теоретичних положень і практичних висновків, спрямованих на вдосконалення організації та функціонування місцевих загальних судів загальної юрисдикції в аспекті реалізації судової реформи в Україні [32], визначити суть і значення адміністративно-правового забезпечення діяльності судових органів, види внутрішньоорганізаційних (внутрішньосистемних, внутрішньоапаратних) відносин у судах, значення інституту адміністративної відповідальності в забезпеченні їх діяльності [33], розробку концептуальних положень, які визначають місце апеляційних судів (загальних і спеціалізованих) як середньої ланки судової системи України [34].

Конституція України визначає, що правосуддя здійснюють професійні

судді й у певних передбачених законом випадках - народні засідателі та присяжні. Однак механізм втілення принципу „участь народу у відправленні правосуддя” та доцільність запровадження суду присяжних достатнього наукового обґрунтування не одержали. Тільки 2003 року з’явилося перше дисертаційне дослідження з цієї проблематики І. Русанової „Проблеми організації суду присяжних в Україні”, а 2005 року – її монографія „Суд присяжних в Україні: проблеми становлення та розвитку” [35], у яких аналізується історичний генезис суду присяжних, досліджуються державно-правові гарантії його діяльності, подаються пропозиції щодо його формування та функціонування. Цю проблему розглядають також В. Бринцев, В. Маляренко і В. Тертишник. Так, В. Бринцев вважає, що Конституція України по суті не запровадила суд присяжних, оскільки він і „здійснення правосуддя за участю присяжних” поняття не тотожні. На думку дослідника, в Україні принцип участі народу у відправленні правосуддя ефективніше реалізується завдяки участі в судочинстві народних засідателів [36]. На думку В. Маляренка, суд присяжних і суд за участю народних засідателів мають спільну ознаку - в обох формах судочинства беруть участь представники народу. В. Маляренко висловлює сумнів в ефективності суду присяжних: „Суд присяжних є малопродуктивним, надзвичайно складним і громіздким, застосовується лише відносно незначної категорії кримінальних справ, але вимагає дуже великих зусиль держави, зокрема в підготовці законодавчої бази й чималих державних коштів” [37].

Специфіка військової юстиції аналізується в працях В. Сердюка, В. Шевченка, В. Шишкіна, В. Яцини [38]. Так, у монографії В. Шевченка „Військові суди України” [39] аналізуються необхідність і загальні передумови реформування системи військових судів, напрями вдосконалення їх діяльності в умовах судово-правової реформи. Монографія стала логічним продовженням дослідницької роботи В. Шевченка, основні положення якої викладені в його дисертації, у якій науковець спробував сформулювати теоретичне уявлення про роль і місце військового правосуддя в державному механізмі взагалі й, зокрема, у системі правосуддя України [40].

В. Сердюк у дисертації „Юрисдикція судів України за спеціалізацією” обґрунтовує підстави для віднесення військових судів до спеціалізованих і доцільність створення судів військових формувань [41].

Проблема становлення спеціалізованих судів тривалий час не була предметом цільового дослідження, а розглядалася в контексті інших правових проблем. Деякі аспекти юрисдикції судів за спеціалізацією відображені в працях Л. Анохіної, Ю. Грошевого, В. Долежана, І. Коліушка, В. Маляренка, І. Марочкіна, В. Молдована, А. Осетинського, Д. Притики, А. Селиванова, В. Сердюка, Н. Сібільової, В. Скоморохи, В. Смородинського, В. Стефанюка, В. Шишкіна.

Вирішенню концептуальних проблем діяльності системи господарських

Алла Сіленко

судів України присвячена докторська дисертація „Організаційно-правові засади становлення й діяльності господарських судів України” та монографії Д. Притики [42]. У них говориться про роль і значення місцевих та апеляційних господарських судів і Вищого господарського суду України в системі судів загальної юрисдикції, окреслено повноваження господарських судів усіх ланок, їх внутрішню структуру і взаємозв’язки у цій системі. Особлива цінність наукового доробку Д. Притики полягає в тому, що вони стали одними з перших досліджень, у яких розкриваються методологічні аспекти органів господарської юрисдикції. Методологічна основа монографії „Правові засади організації й діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення” спирається на сучасні наукові погляди на судову владу, закономірності розвитку правової системи та її інститутів - судової влади і правосуддя, органи господарської юрисдикції. Інтерес становить те, що автор, використовуючи функціональний критерій, визначає два основні вектори прояву сутності органів господарської юрисдикції: і як органів, що виконують функцію захисту економічних прав та інтересів господарських суб’єктів і держави, і як органів, котрі є одночасно об’єктами й суб’єктами судового управління.

У статтях Д. Притики [43] розглядаються проблеми, вирішення яких дозволить поліпшити якість відправлення судочинства господарськими судами. Це, зокрема, питання, що стосуються недосконалості законодавчої бази, надмірного завантаження суддів міських господарських судів і Вищого господарського суду України, забезпечення принципу відкритості правосуддя в господарських судах, професійної підготовки суддів тощо. Крім цього, аналізуються система влади в Україні, принципи її поділу. Д. Притика піддає критиці намагання різних гілок влади управляти судами, утримувати їх у сфері свого впливу. Зокрема, ініціативи Вищої ради юстиції України й Державної судової адміністрації України щодо створення у складі цих органів судової інспекції для перевірки роботи суддів Д. Притика вважає неприйнятними, оскільки вони суперечать конституційним принципам незалежності судочинства. В результаті реформування судової системи необхідно створити захищену від будь-якого впливу систему судових органів, здатну забезпечити надійний захист прав і свобод як громадян, так і юридичних осіб.

Питання реформування системи судів господарської юрисдикції знайшли відображення в дисертаційному дослідженні А. Осетинського „Організація та функціональні засади діяльності касаційної інстанції (на прикладі судової палати Вищого господарського суду України” [44]. Певну наукову цінність мають монографія цього автора „Організація та функціональні засади діяльності суду касаційної інстанції господарської юрисдикції” та його статті, у яких дається характеристика організаційно-правових основ побудови касаційної інстанції, ролі та місця господарського суду касаційної інстанції в судовій системі України [45].

Останнім часом в літературі розгорнулися теоретичні дискусії

щодо доцільності збереження господарських судів. Деякі дослідники, наприклад, Р. Куйбіда, О. Бринцев, обґрунтовують пропозиції про злиття господарських судів із судами загальної юрисдикції. Так, Р. Куйбіда, проаналізувавши юрисдикцію господарських судів, доходить висновку, що вони вирішують справи, які розглядаються й загальними судами в порядку цивільного судочинства, але за участю юридичних і фізичних осіб - суб'єктів підприємницької діяльності. Отже, вважає Р. Куйбіда, необхідно на основі загальних і господарських судів створити цивільні суди з виділенням кримінальної юрисдикції в окремі кримінальні суди [46]. О. Бринцев вважає, що, з практичної точки зору, поділ правових спорів на види за критерієм змісту правовідносин і виділення на цій основі окремої категорії „господарський спір” не є доцільним. Відтак недоцільним є і створення окремої господарської ланки в судовій системі [47].

Дослідження в галузі теоретичного обґрунтування сутності, змісту та необхідності запровадження адміністративної юстиції в Україні лише розпочинаються. Та все ж деякі здобутки у цій сфері вже помітні.

2006 року Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України провів соціологічне дослідження „Оцінка поточного стану діяльності й потреб адміністративних судів в Україні” (керівник проекту Л. Амджадін) [48]. З урахуванням того, що адміністративні суди ще тільки формуються й адміністративне судочинство здійснюється нині через суди загальної юрисдикції та господарські суди, актуальність цього дослідження безсумнівна. Його результати були отримані на основі кількох соціологічних опитувань професійних юристів, учасників поточних судових процесів (не юристів), громадян, які ніколи не залучалися до судових процедур. Застосування різних методів дослідження при вивченні думки цих досить різних соціальних груп дозволили авторам дійти висновків, що стосуються сучасного етапу формування адміністративного судочинства та його здійснення в умовах перехідного періоду, пов'язаного з формуванням адміністративних судів. Було досліджено й досить складні й часто закриті сфери громадського життя, наприклад, ступінь прозорості й легкості в проходженні судових процедур, наявність скарг на роботу судів і суддів, проблеми законодавчого забезпечення прозорості фінансування правозахисних послуг.

2003 року співробітники Центру політико-правових реформ випустили книгу „Адміністративна юстиція: європейський досвід і пропозиції для України” [49], присвячену проблемам адміністративної юстиції й перспективам її впровадження в Україні. Достойнством цього дослідження є фундаментальний науковий аналіз досвіду європейських країн у процесі впровадження адміністративної юстиції, що дозволило авторам запропонувати власну концепцію організації адміністративної юстиції в Україні.

(Закінчення в наступному номері журналу).